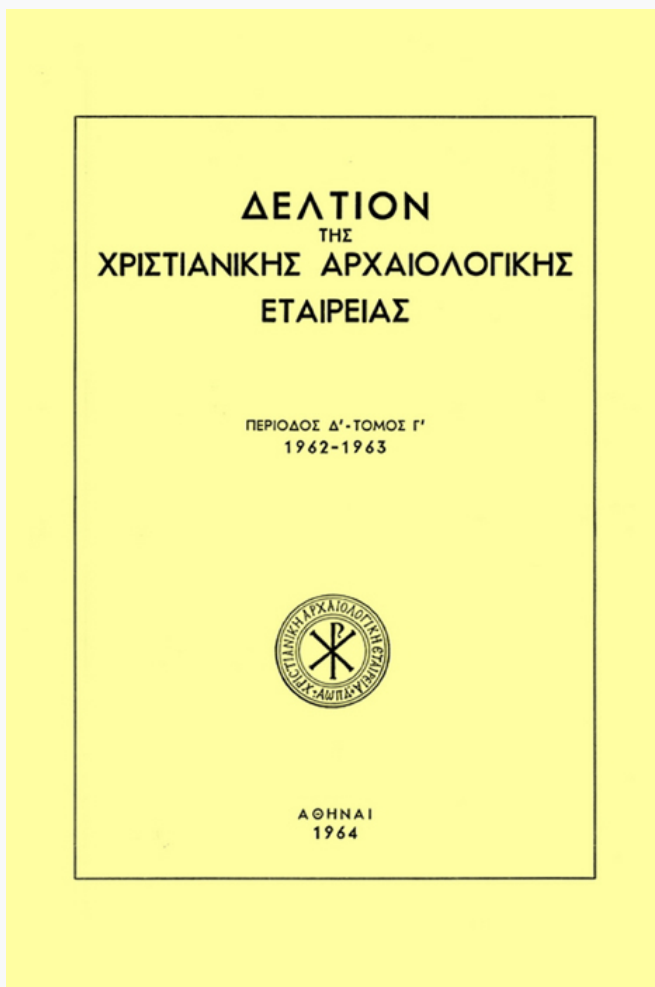

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 3 (1964)

Δελτίον ΧΑΕ 3 (1962-1963), Περίοδος Δ'

Ανθιβολα δύο εικόνων του Θεοδώρου Πουλάκη
(πίν. 22-32)

Ανδρέας ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

doi: [10.12681/dchae.738](https://doi.org/10.12681/dchae.738)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ Α. (1964). Ανθιβολα δύο εικόνων του Θεοδώρου Πουλάκη (πίν. 22-32). *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 3, 75-86. <https://doi.org/10.12681/dchae.738>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ανθιβολα δύο εικόνων του Θεοδώρου Πουλάκη (πίν.
22-32)

Ανδρέας ΕΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

Δελτίον ΧΑΕ 3 (1962-1963), Περίοδος Δ' • Σελ. 75-86

ΑΘΗΝΑ 1964

ΑΝΘΙΒΟΛΑ ΔΥΟ ΕΙΚΟΝΩΝ ΤΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΠΟΥΛΑΚΗ

(Πίν. 22 - 32).

Μεταξὺ δεκάδων τινῶν παλαιῶν ἀγιογραφικῶν σχεδίων (ἀντιβόλων), τὰ ὁποῖα πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἠγόρασα ἀπὸ τὸν ἀρχαιοπώλην Δ. Στάϊκον, ὑπάρχουσι καὶ ὀλίγα, προερχόμενα ἀπὸ εἰκόνας τοῦ γνωστοῦ ζωγράφου τοῦ 17ου αἰῶνος Θεοδώρου Πουλάκη¹. Ἐπειδὴ αἱ εἰκόνες τοῦ ἀγιογράφου τούτου, ἀπὸ τὰς ὁποίας προέρχονται τὰ σχέδια, δὲν ὑπάρχουν πλέον ἢ τοῦλάχιστον δὲν εἶναι ἀκόμη γνωσταί, ἐνόμισα ὅτι θὰ ἦτο σκόπιμον νὰ δημοσιεύσω ἐδῶ ἀπεικονίσεις των, συνοδευόμενας ἀπὸ μερικὰς ἀπαραιτήτους ἐπεξηγήσεις καὶ παρατηρήσεις.

Τὰ ἀνθίβολα ταῦτα εἶναι ἐπὶ τεμαχίων παλαιοῦ χάρτου καὶ ἀνήκουν εἰς δύο εἰκόνας. Ἐξ αὐτῶν ἡ μία παρίστανε τὸν Ἅγιον Ἰωάννην τὸν Θεολόγον μετὰ σκηνῶν ἐκ τοῦ βίου καὶ τῶν θαυμάτων του, ἡ δὲ ἄλλη εἶχεν εἰς τὸ μέσον τὸν Ἅγιον Δημήτριον καὶ γύρω σκηνας τοῦ μαρτυρίου καὶ τῶν θαυμάτων του.

Α' – ΕΙΚΩΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

Ἐκ τὴν εἰκόνα ταύτην προέρχονται πέντε τεμάχια σχεδίων, πάντα ἐπὶ χάρτου λεπτοῦ καὶ ὄχι στιλπνοῦ. Τὰ τεμάχια ταῦτα εἶναι τὰ ἑξῆς :

1) Φύλλον ἐκ δύο τεμαχίων συγκολλημένων (διαστ. 0,49×0,315 μ.). Εἰς αὐτὸ εἰκονίζεται ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ὄρθιος, κρατῶν βιβλίον ἀνοικτὸν καὶ ἔτοιμος νὰ γράψῃ. Ὁ Θεολόγος στρέφει τὴν κεφαλὴν πρὸς Ἅγγελον, ὁ ὁποῖος ἵπταται ἐντὸς νεφῶν καὶ διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς τείνει πρὸς αὐτὸν γραφίδα, ἐνῶ διὰ τῆς ἄλλης δεικνύει τὸν οὐρανόν, ὑποδηλούμενον διὰ τμήματος κύκλου, ὁποῦθεν ἐκπέμπονται ἀκτῖνες. Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰωάν-

1. Διὰ τὸν ἀγιογράφον τούτον βλ. Α. Ξυγγοπούλου, Σχεδιάσμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν, Ἀθῆναι 1957, 248 κ.ἐξ. ὅπου ὅλη ἡ παλαιότερα σχετικὴ βιβλιογραφία, καὶ τελευταῖον Μ. Ch a d z i d a k i s, Icônes de Saint - Georges des Grecs et de l'Institut Hellénique de Venise, Venise 1962, 143 κ.ἐξ.

νου εικονίζεται τὸ σύμβολόν του, ὁ ἀετός, κρατῶν εἰς τὸ ράμφος του τὸ μελανοδοχεῖον. Ἀντιστοιχῶς πρὸς τὸν ἀετὸν εὐρίσκεται οἰκόσημον ἔχον εἰς τὸ μέσον Ἄμυδν μὲ τὴν σημαίαν τῆς Ἀναστάσεως καὶ πλαισιούμενον ὑπὸ προσωπίδων καὶ ταινιῶν (Πίν. 22).

2) Ταινία χάρτου ἐκ δύο τεμαχίων συγκολλημένων (0,49×0,16 μ.), ἐπὶ τῆς ὁποίας τρία εἰκονίδια ἐπάλληλα (ἕκαστον 0,135×0,11 μ.). Ταῦτα παριστάνουσι θαύματα τοῦ Εὐαγγελιστοῦ καὶ συνοδεύονται ἀπὸ τὰς ἐξῆς ἀνορθογράφους ἐπιγραφάς, γραμμένας πλαγίως ἢ ἄνω τῆς σχετικῆς εἰκόνας :

α) τὸν ἀνιάτον παράλιτον ἐνδόξος ὕγιαίνει.

β) διόκει ἐκ τοῦ ναοῦ τῶν δαιμόνων τὴν κατικίαν.

γ) ζωωγονεῖ τὸν ἐν τῇ πάτμο θαλλάσι πεπνυγμένον.

3) Ταινία ἐκ δύο τεμαχίων συγκολλημένων (0,16×0,37 μ.), ἐπὶ τῆς ὁποίας δύο εἰκονίδια, τὸ ἐν παρὰ τὸ ἄλλο (ἕκαστον 0,13×0,165 μ.), συνοδεύμενα ἀπὸ τὰς ἐξῆς ἐπιγραφάς :

α) τὴν ἀσθένιαν εἰς ἰγίαν μεταβάλλει τοῦ ἀνδρός (;) (Πίν. 23.2).

β) τοῦ δεμονισμένου τὴν ταραχὴν ἠγιένει.

4) Ταινία ἐκ δύο τεμαχίων συγκολλημένων (0,16×0,55 μ.), ἐπὶ τῆς ὁποίας τρία εἰκονίδια, τὸ ἐν παρὰ τὸ ἄλλο (ἕκαστον 0,13×0,16 μ.), μὲ τὰς ἐξῆς ἐπιγραφάς :

α) ἡ ἀνάστασις τῶν διὰ σεισμοῦ τεθνεότων.

β) ἡ τῆς πίστεως κίριξις δι' ἣν καὶ λιθοβολίτε (Πίν. 23.1).

γ) ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις εἰς ἐσχέλην τῶν ἠδόλων.

5) Φύλλον χάρτου (0,16×0,85 μ.), ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰκονίδιον (0,125×0,16 μ.) φέρον ἄνω μὲν τὴν ἐπιγραφὴν :

α) τὸν πονιρόψιχον κίνσπα λιθοποιεῖ (Πίν. 24.1),

κάτω δέ :

β) ποίημα θεοδώρου πουλάκη.

Πρὸς συμπλήρωσιν τέλος τῆς περιγραφῆς, πρέπει νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἐπὶ τῶν σχεδίων ἀναγράφονται βραχυγραφικῶς καὶ τὰ χρώματα τοῦ πρωτοτύπου, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἔχουσι γίνεαι ταῦτα. Τὰ ἀναγραφόμενα χρώματα, ὅσα τοῦλάχιστον ἠδυνήθηεν ν' ἀναγνώσω, εἶναι, τηρουμένων τῶν ἀνορθογραφιῶν, τὰ ἐξῆς :

λά(κα), κό(κκινον), χρυσοκό(κκινον), ὄχρα, λι(νόν), θροῖν ἢ θροῖνί, μαβί, ὀξύ, κινά(βαρι), πρά(σινον), κρε(μεζί), ὀμ(πρα), καστάνινον.

Ἄν ἐξετάσῃ τις μετὰ προσοχῆς τὸ σχέδιον Α, τὸ εἰκονίζον τὸν Ἰωάννην ὄρθιον (Πίν. 22 καὶ 24.2), θὰ παρατηρήσῃ ὅτι ὁ Εὐαγγελιστὴς ἐτοιμάζεται νὰ γράψῃ διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς. Ἐπίσης εἰς ὅλα τὰ εἰκονίδια οὗτος παρίσταται εὐλογῶν-μὲ τὴν ἀριστεράν του χεῖρα. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὅλα τὰ σχέδια εἶναι ἀνεστραμμένα. Τὸ περιεργον αὐτὸ γεγονός ἐξηγεῖται εὐκόλως, ἂν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὸν τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον ἔχουν γίνεαι τὰ σχέδια

ταῦτα. Πράγματι, διὰ τὴν κατασκευὴν αὐτῶν ἐχρησιμοποιήθη ἡ δι' ἐκτύπου μέθοδος, τὴν ὁποίαν λεπτομερῶς περιγράφει ἡ Ἑρμηνεία τῶν ζωγράφων¹. Συμφώνως πρὸς τὴν μέθοδον αὐτήν, ὅλαι αἱ γραμμαί, τὰ περιγράμματα δηλαδὴ καὶ αἱ λεπτομέρειαι, τοῦ μέλλοντος ν' ἀντιγραφῆ πρωτοτύπου, εἴτε εἰκῶν ἐπὶ σανίδος ἦτο τοῦτο εἴτε ἀκόμη καὶ τοιχογραφία, ἐγράφοντο ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου τούτου μὲ μέλαν χροῶμα ἀναμεμιγμένον μετὰ ὀποῦ σκόρδου (*σκορδόζουμον*). Κατόπιν ἐτίθετο ἐπὶ τοῦ οὔτω προετοιμασθέντος πρωτοτύπου φύλλον βρεγμένου χάρτου, τὸ ὁποῖον ἐπιέζετο ἰσχυρῶς, οὔτως ὥστε ν' ἀποτυπωθῶν ἐπ' αὐτοῦ αἱ διὰ τοῦ χρώματος καὶ τοῦ ὀποῦ τοῦ σκόρδου συρθεῖσαι γραμμαί. Οὔτω μετεφέρετο πιστότατα ἐπὶ τοῦ φύλλου τοῦ χάρτου τὸ σχέδιον τοῦ πρωτοτύπου, ἀλλὰ βεβαίως ἀνεστραμμένον.

Μὲ τὴν μέθοδον λοιπὸν αὐτήν, τὴν ὁποίαν πολὺ ἐχρησιμοποιοῦν οἱ παλαιοὶ ἀγιογράφοι, ἔχουν γίνει τὰ ἐδῶ ἐξεταζόμενα σχέδια. Ἡ διαπίστωσις αὐτῆ ἔχει, νομίζω, ἰδιαίτεράν σημασίαν, διότι δεικνύει κατὰ τρόπον ἀναμφισβήτητον ὅτι τὰ ὑπὸ μελέτην σχέδια ἔγιναν ὄχι ἀπὸ ἄλλα παλαιότερα ἀντίβολα, ἀλλ' ἀπ' εὐθείας ἀπὸ ὑπάρχουσας εἰκόνα. Τὰ σχέδια τέλος ταῦτα μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ὀρίσωμεν μὲ ἀρκετὴν ἀκρίβειαν καὶ τὰς διαστάσεις καὶ τὴν ὄλην σύνθεσιν τῆς εἰκόνας. Αὕτη θὰ εἶχε διαστάσεις 0,75×0,55 μ. περίπου καὶ περιελάμβανε, πλὴν τῆς κεντρικῆς ὀρθίας μορφῆς τοῦ Εὐαγγελιστοῦ, δώδεκα εἰκονίδια τῆς ζωῆς καὶ τῶν θαυμάτων του, διατεταγμένα ἀνὰ τρία εἰς ἐκάστην πλευράν. Ἀπὸ τὰ ἐξεταζόμενα ἐδῶ σχέδια λείπουν τρία μόνον εἰκονίδια τῆς μιᾶς τῶν ὀρθίων πλευρῶν.

Τῆς εἰκόνας ὅμως αὐτῆς, τὴν ὁποίαν οὔτω ἠδυνήθημεν ν' ἀποκαταστήσωμεν μὲ βᾶσιν τὰ ἐξεταζόμενα σχέδια, σφύζεται εὐτυχῶς καὶ ἄλλο ἐντελῶς ὅμοιον ἀντίγραφον, ἔκτος ἀπὸ ἐλαχίστας δευτερευούσης σημασίας λεπτομερείας, ἔργον καὶ αὐτὸ τοῦ Θεοδώρου Πουλάκη, γενόμενον εἰς τὴν Βενετίαν καὶ φέρον χρονολογίαν 1672. Ἡ εἰκὼν αὕτη ἀπόκειται εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Λευκωσίας τῆς Κύπρου καὶ ἀπεικόνισις αὐτῆς ἔχει ἤδη δημοσιευθῆ² (Πίν. 25 καὶ 24.3). Ἡ παραβολὴ τῆς εἰκόνας τῆς Κύπρου πρὸς τὰ ἀπασχολοῦντα ἡμᾶς σχέδια ὄχι μόνον βεβαιώνει ἀπολύτως ὅτι ἐκείνη, ἀπὸ

1. Διονυσίου, Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης, ἔκδ. Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Πετροῦπολις 1909, 9 κ.ἐξ. 247 § 27.

2. Ἀπεικόνισις ἐν Γ. Σωτηρίου, Τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Κύπρου, Α', Λεύκωμα, Ἀθῆναι 1935 (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Γ'), πίν. 130α. Ἐπίσης εἰς τὸ Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Περίοδος Δ', τόμ. Β', 1960 - 1961, πίν. 46. Ἡ ἐπ' αὐτῆς ἀφιερωτήριος ἐπιγραφή ἔχει ὡς ἐξῆς: « Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γεωργίου Βραχύμη ἀφιερωθεῖσα γὰρ παρ' αὐτοῦ εἰς τὴν σεβασμίαν μονὴν τὴν ἐπιλεγομένην Πίπη ἐν τῇ περιφύμφῳ Κύπρῳ εἰς Λευκωσίαν. Κ(αὶ) οἱ ἀναγνώσκοντες εὐχέσθε ὑπὲρ αὐτοῦ διὰ τὸν κ(ύριο)ν. Γέγονεν ἐν τῇ κλεινῇ Βενετίᾳ κατὰ ἄρχοβ'. Ἰανουαρίου κ' ».

τὴν ὁποίαν προέρχονται τὰ σχέδια ταῦτα, ἦτο πανομοιότυπος πρὸς τὴν σφωζομένην εἰς τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Λευκωσίας, ἀλλ' ἀκόμη μᾶς γνωρίζει τὰ θέματα τὰ παριστανόμενα εἰς τὰ τρία εἰκονίδια τὰ ἔλλειποντα ἀπὸ τὰ ἡμέτερα σχέδια. Τὰ θέματα τῶν τριῶν τούτων εἰκονιδίων ἐπεξηγοῦσιν αἱ εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Κύπρου συνοδεύουσαι αὐτὰ ἀνορθόγραφοι ἐπιγραφαί, αἱ ὁποῖαι εἶναι αἱ ἑξῆς :

Ἡ τοῦ ἁγίου κύμισις.

Τὸ βλέμα τοῦ τυφλοῦ χαρίζει.

Ἡ τοῦ ἁγίου ἀποκάλυψις.

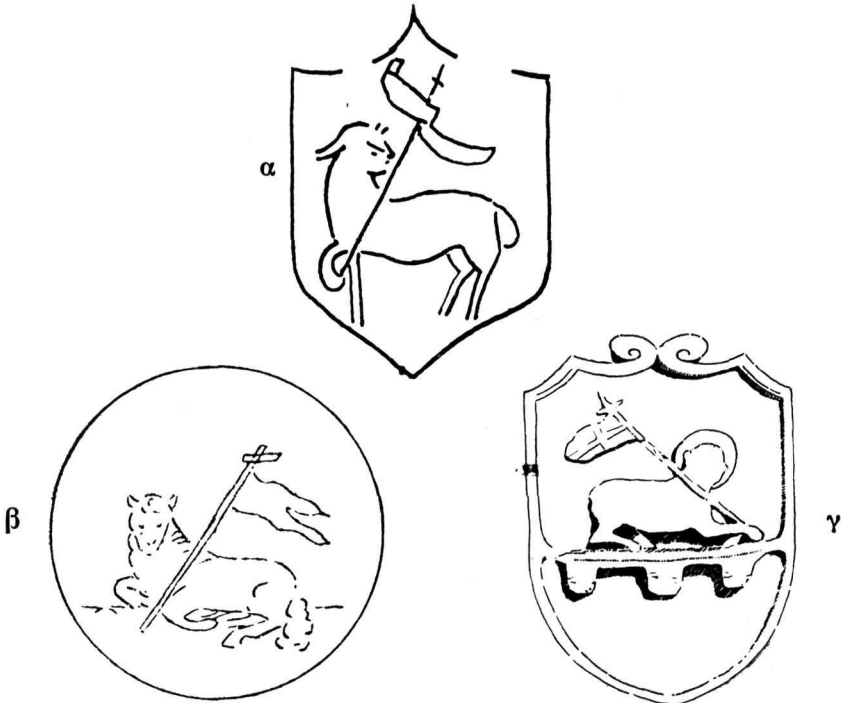
Αἱ μόναι μεταξὺ τῶν ἐξεταζομένων σχεδίων καὶ τῆς εἰκόνης τῆς Κύπρου ὑπάρχουσαι ἄξιοι λόγου διαφοραὶ εἶναι δύο : Ἀφ' ἑνὸς ὁ κατὰ τὴν ἄνω γωνίαν τῆς κεντρικῆς παραστάσεως ἐπὶ τοῦ σχεδίου Α (Πίν. 22) εἰκονιζόμενος Ἄγγελος ἔχει παραλειφθῆ εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Κύπρου, ὅπου ἔμειναν μόνον τὰ νέφη καὶ ἡ δέσμη τῶν φωτεινῶν ἀκτίνων. Ἀφ' ἑτέρου τὴν θέσιν τῆς ἀφιερωτηρίου ἐπιγραφῆς, ἡ ὁποία εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Κύπρου καταλαμβάνει τὴν δεξιὰν κάτω γωνίαν τῆς κεντρικῆς παραστάσεως, κατέχει εἰς τὸ σχέδιον Α τὸ ἥδη περιγραφέν οἰκόσημον.

Ἡ ταῦτισις τοῦ ἐπὶ τοῦ σχεδίου Α οἰκόσημου τούτου δύναται νὰ μᾶς παράσῃ ἀρκετὰ πιθανὴν ἔνδειξιν περὶ τοῦ τόπου, εἰς τὸν ὁποῖον εὗρίσκετο ἡ ἀπολεσθεῖσα εἰκὼν καὶ ὅπου πιθανώτατα ἔγιναν τὰ ἐξεταζόμενα σχέδια.

Τὸ οἰκόσημον αὐτὸ εἰκονίζει, ὡς εἶδομεν, τὸν Ἄμνὸν κρατοῦντα διὰ τοῦ ἑνὸς τῶν προσθίων του ποδῶν σταυροφόρον κοντὸν μὲ τὴν σημαίαν τῆς Ἀναστάσεως (εἰκ. 1α). Εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 17 κώδικα τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας, περιέχοντα ἀπεικονίσεις οἰκοσήμων τῶν εὐγενῶν τῆς Ζακύνθου, εὗρίσκομεν εἰς τὸ φύλλ. 17β ὅμοιον περίπου οἰκόσημον, ἀνῆκον εἰς τὴν οἰκογένειαν Φράγκου (εἰκ. 1β). Ἀνάλογον ἐπίσης ἦτο τὸ οἰκόσημον τῆς οἰκογενείας Φράγκου καὶ εἰς τὸ Βιβλίον οἰκοσήμων, τὸ τηρούμενον εἰς τὴν Δημοσίαν Βιβλιοθήκην Ζακύνθου, ὅπως μὲ εἶχε πληροφορήσει ὁ ἀείμνηστος Λ. Ζώης. Ὅμοία ἐντελῶς σχεδὸν πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ κώδικος τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας ἦτο τέλος ἡ παράστασις ἐπὶ ἀναγλύφου οἰκόσημον προερχομένου ἐκ τοῦ φρουρίου καὶ ἀποκειμένου πρὸ τῆς καταστροφῆς τοῦ 1953 εἰς τὸ Μουσεῖον Ζακύνθου (εἰκ. 1γ).

Ὅλαι οὗτοι αἱ ἔνδειξεις μᾶς ὀδηγοῦν εἰς τὸ πιθανώτατον συμπέρασμα ὅτι τὸ οἰκόσημον, τὸ εἰκονιζόμενον εἰς τὸ ἡμέτερον σχέδιον Α, εἶναι τὸ τῆς εὐγενοῦς Ζακυνθινῆς οἰκογενείας Φράγκου. Δυνάμεθα συνεπῶς μὲ ἀρκετὴν ἀσφάλειαν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀπολεσθεῖσα εἰκὼν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέρχονται τ' ἀπασχολοῦντα ἡμᾶς σχέδια, ἦτο ἀφιέρωμα τῆς οἰκογενείας Φράγκου καὶ ὅτι εὗρίσκετο εἰς κάποιαν ἀπὸ τὰς πολυαρίθμους ἐκκλησίας τῆς Ζακύνθου, ἰδιοκτήτου ἴσως τῆς εὐγενοῦς ταύτης οἰκογενείας.

Ἐν ἄλλο τέλος ζήτημα, διὰ τὸ ὁποῖον ἀπλὴν μόνον εἰκασίαν δυνάμεθα νὰ διατυπώσωμεν, εἶναι ποίαν τῶν δύο εἰκόνων ἐξωγράφησε πρῶτην ὁ Πουλάκης, τὴν ἀπολεσθεῖσαν ἢ τὴν εὗρισκομένην εἰς τὴν Κύπρον. Νομίζω ὅτι ἡ εἰκὼν τῆς Κύπρου, ἂν καὶ εἰς τὸ σύνολόν της πανομοιότυπος πρὸς τὴν ἀπολεσθεῖσαν, ἐν τούτοις παρουσιάζεται μὲ μορφήν κάπως ἀπλοποιημέ-

Εἰκ. 1. α. Τὸ οἰκόσημον ἐπὶ τοῦ σχεδίου Α 1 (βλ. Πίν. 22).
β. Οἰκόσημον τῆς οἰκογενείας Φράγκου εἰς τὸν κώδ. 17 (φ. 7β)
τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας. γ. Μαρμάρινον
οἰκόσημον εἰς τὸ Μουσεῖον Ζακύνθου.

νην ἐκείνης, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέρχονται τὰ ἐξεταζόμενα σχέδια. Ἡ ἀπλοποίησις εἶναι κυρίως αἰσθητὴ εἰς τὸν Ἄγγελον, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ σχεδιάσμα Α προσφέρει εἰς τὸν Εὐαγγελιστὴν τὴν γραφίδα. Ὁ Ἄγγελος αὐτὸς δὲν ὑπάρχει, ὡς εἶδομεν, εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Κύπρου, εἰς τὴν ὁποίαν ἔμειναν μόνον τὰ νέφη καὶ ἡ δέσμη τῶν ἀκτίνων, ἡ ἐκπεμπομένη ἀπὸ τὸ τμήμα τοῦ κύκλου, πού ὑποδηλώνει τὸν οὐρανόν. Ἡ ἀπλούστευσις αὐτὴ σημαίνει ἄρα γε ὅτι ὁ Πουλάκης ἐξετέλεσε πρῶτον, κατὰ παραγγελίαν τῆς οἰκογενείας Φράγκου, τὴν ἀπολεσθεῖσαν εἰκόνα καὶ ὅτι τὸ δι' αὐτὴν ἐκπονηθὲν σχέδιον ἐπανέλαβεν εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Κύπρου, μὲ ἑλαφρὰς μόνον τροποποιήσεις ὡς

πρὸς τὸν Ἄγγελον καὶ ὡς πρὸς τὸ οἰκόσημον, τὸ ὁποῖον ἀντικατέστησεν εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην μὲ τὴν ἀφιερωτήριον ἐπιγραφὴν; Ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ δὲν θὰ φανῇ ἴσως ἐντελῶς ἀστήρικτος, ἀν ἀποβλέψῃ τις εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀφιερωτήριος ἐπιγραφὴ εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Κύπρου εἶναι ἐνσφηνωμένη κατὰ τρόπον ἀσφαλῶς ὄχι πολὺ φυσικὸν μεταξὺ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ περιθωρίου τῆς κεντρικῆς παραστάσεως. Ἡ ἐνσφηνώσις αὐτὴ δίδει σαφῆ, νομίζω, τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει τοποθετηθῆ εἰς θέσιν, διὰ τὴν ὁποίαν δὲν προωρίζετο ἐξ ἀρχῆς. Ἄν λοιπὸν ἡ εἰκασία ὅτι ἡ ἀπολεσθεῖσα εἰκὼν ἦτο προγενεστέρα τῆς εἰς τὴν Κύπρον σφζομένης θεωρηθῆ κάπως πιθανή, τότε δυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν τὴν κατασκευὴν τῆς πρώτης εἰς χρόνους παλαιότερους τοῦ ἔτους 1672, τὸ ὁποῖον φέρει ἡ εἰκὼν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Λευκωσίας. Ἐπαναλαμβάνομεν πάντως ὅτι ἀπλῆν μόνον εἰκασίαν ἐκφράζομεν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιβεβαιώσωμεν.

Β' - ΕΙΚΩΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Τὰ ὑπ' ὄψει μου σχέδια προέρχονται ἀπὸ δύο διάφορα ἀντίγραφα τῆς ἰδίας εἰκόνας. Ταῦτα πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν κατ' ἀρχὰς χωριστά.

I. Τρία λίαν κατεστραμμένα σχέδια διὰ μελάνης καὶ γραφίδος ἐπὶ χάρτου ἀποσαθρωμένου καὶ ἰσχυρῶς κιτριτισμένου:

1) Φύλλον χάρτου ($0,245 \times 0,17$ μ.), ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰκονίδιον ($0,16 \times 0,13$ μ.) παριστάνον τὸν Ἅγιον Δημήτριον εἰς τὴν φυλακὴν φονεύοντα τὸν σκορπίον. Ἄνω ἡ ἐπιγραφὴ:

σκορπίε φεύγε Χ(ριστὸ)ς γὰρ στεφανόνι με.

Δεξιὰ μικρὸν τμῆμα ἀπὸ τὴν σκηνὴν τοῦ Νέστορος φονεύοντος τὸν Λυαῖον (Πίν. 26.1).

2) Φύλλον χάρτου ($0,25 \times 0,16$ μ.). Ἀριστερὰ τμῆμα ἀπὸ τὴν σκηνὴν τοῦ Νέστορος φονεύοντος τὸν Λυαῖον. Δεξιὰ εἰκονίδιον ($0,16 \times 0,13$ μ.) παριστάνον τὸ μαρτύριον τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Ἄνω ἡ ἐπιγραφὴ:

λόγγες τὸ μαρτύριον ἀσμένος φέρω (Πίν. 26.2).

3) Φύλλον χάρτου ($0,17 \times 0,132$ μ.), ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰκονίδιον ($0,135 \times 0,125$ μ.) παριστάνον τὸν ἐπίσκοπον Καρχηδόνας Κυπριανὸν παραλαμβάνοντα ἀπὸ τὸν ναύκληρον τοῦ πλοίου τὰ μάρμαρα διὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ κτιζομένου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου¹. Ἄνω ἡ ἐπιγραφὴ:

1. Διὰ τὸ θαῦμα αὐτὸ βλ. τὸ κείμενον τοῦ Νικητή ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης εἰς τὴν ΕΕΒΣ, 12, 1936, 344 κ. ἐξ. καὶ τὴν διήγησιν εἰς τὴν νεοελληνικὴν τοῦ

Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος.

ΣΧΕΔΙΟΝ Α.

1. Ο Άγιος Ίωάννης ὁ Θεολόγος λιθοβολεῖται.

2. Ο Άγιος Ίωάννης ὁ Θεολόγος θεραπεύει τὸν ἀσθενῆ.

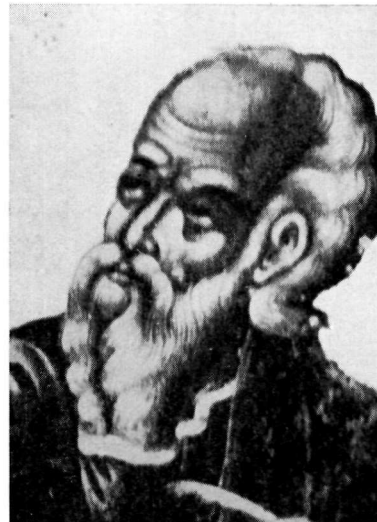
ΣΧΕΔΙΟΝ Α.

1. Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος βυθίζει τὸν Κύνωπα.

2. Λεπτομέρεια τοῦ πίν. 22.

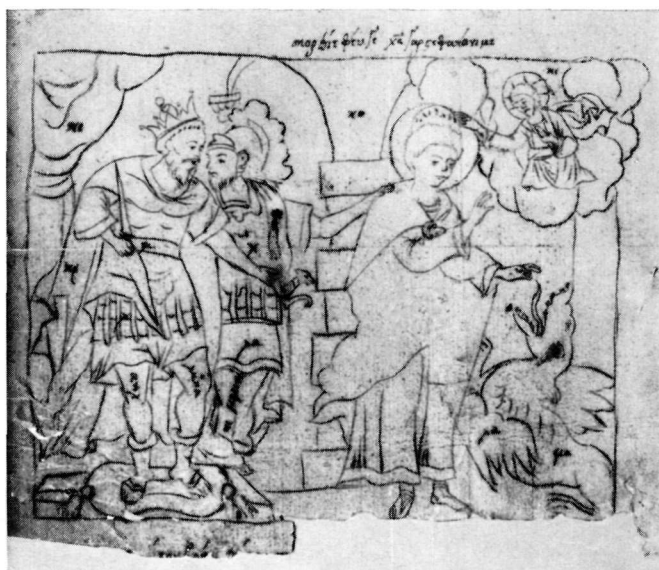
3. Λεπτομέρεια τοῦ πίν. 25.

ΣΧΕΔΙΟΝ Α.

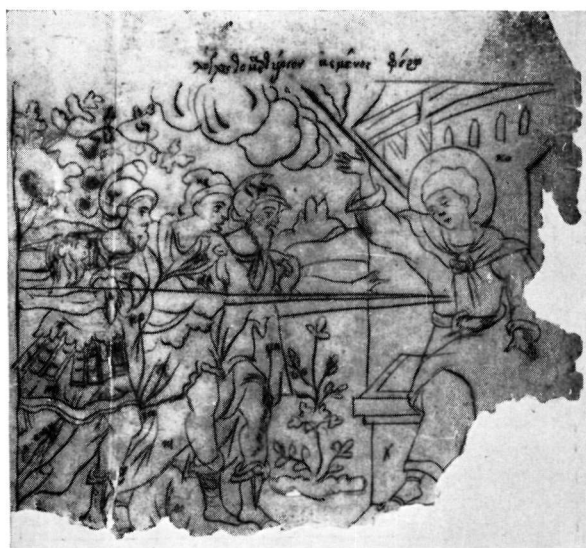

Θ. Πουλάκη. Εικών του Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου (1672).
Ναὸς Ἀρχιεπισκοπῆς Λευκωσίας Κύπρου.

Φωτογρ. Γ. Σωτηρίου.

1. Ὁ Ἅγιος Δημήτριος φονεύει τὸν σκορπίον.

2. Μαρτύριον τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.

ΣΧΕΔΙΟΝ Β. Ι.

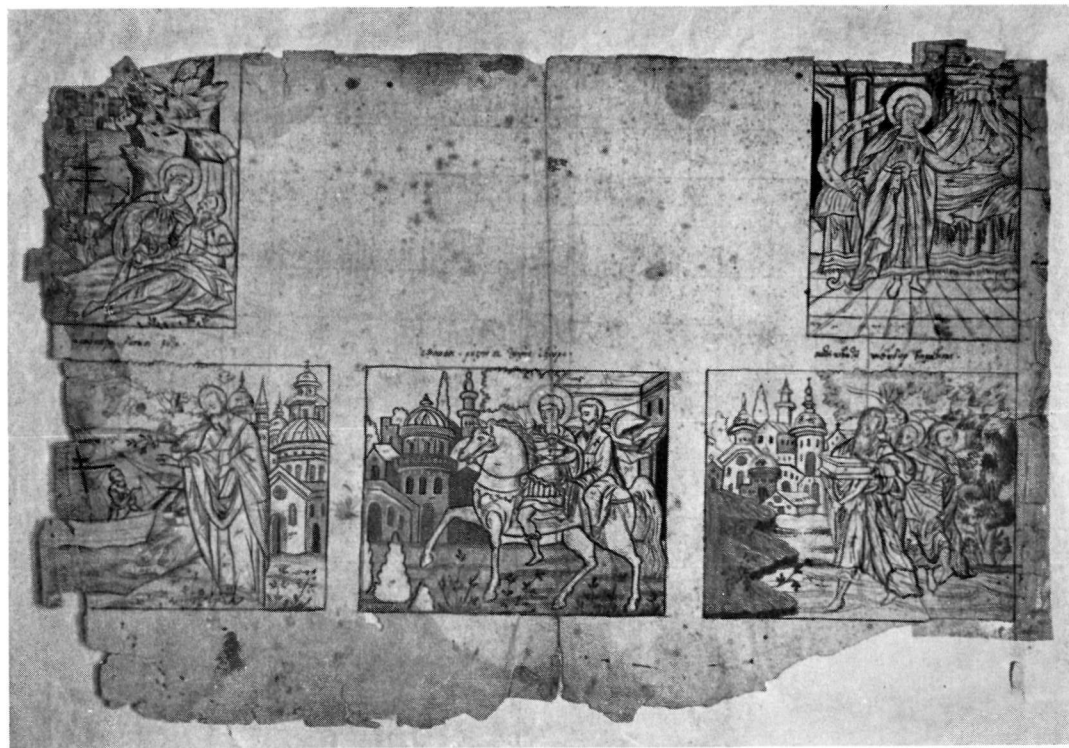

1. Ὁ ἐπίσκοπος Κυπριανὸς παραλαμβάνει
ἀπὸ τὸν ναύκληρον τὰ μάρμαρα διὰ τὸν ναόν.

2. Λεπτομέρεια τῆς εἰκ. 1.
(Μέγεθος διπλάσιον περίπου τοῦ πρωτοτύπου).

ΣΧΕΔΙΟΝ Β. Ι.

Θαύματα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.

ΣΧΕΔΙΟΝ Β. ΙΙ.

1. Ὁ Ἅγιος Δημήτριος
σώζει τὴν Θεσσαλονίκη ἀπὸ τὸν λιμὸν.

2. Ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἐμφανίζεται καθ' ὕπνου
εἰς τὸν Λεόντιον καὶ τοῦ ἀπαγορεύει νὰ λάβῃ μέρος
ἀπὸ τὸ λείψανόν του.

ΣΧΕΔΙΟΝ Β. ΙΙ.

1. Ὁ Λεόντιος διέρχεται τὸν Δούναβιν
κρατῶν κιβωτίδιον μὲ χῶμα ἀπὸ τὸν τάφον τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.

2. Ὁ Ἅγιος Δημήτριος σφύζει ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν
τὸν ἐπίσκοπον Κυπριανόν.

ΣΧΕΔΙΟΝ Β. ΙΙ.

1. Ὁ ἐπίσκοπος Κυπριανὸς
παραλαμβάνει ἀπὸ τὸν ναύκληρον τὰ μάρμαρα διὰ τὸν ναόν.

ΣΧΕΔΙΟΝ Β. ΙΙ.

2. Λεπτομέρεια τῆς εἰκ. 1. (Μέγεθος
τετραπλάσιον περίπου τοῦ πρωτοτύπου).

1. Λεπτομέρεια ἐκ τοῦ σχεδίου Β. Π. (Βλ. πίν. 30.1).

2. Λεπτομέρεια ἐξ εἰκόνος τοῦ Θ. Πουλάκη ἄλλοτε εἰς τὴν Συλλογὴν Sterbini.

3. Λεπτομέρεια ἐξ εἰκόνος τοῦ Θ. Πουλάκη εἰς τὴν Συλλογὴν Δ. Λοβέρδου.

ναὺς ἦδε τὰ μάρμαρα δώσει σοι (Πίν. 27.1-2).

Τέλος ἐπὶ τῶν σχεδίων εἶναι σημειωμένα βραχυγραφικῶς καὶ τὰ χρώματα, ὡς ἑξῆς:

Χρ(υσό), κί(τρινο), κό(κκινο), ἀνιχ(τό;), λάκα, κί(τρινο) μελινό, βαθ(ύ;), θρ(ινί), λάμα μαβί, πρ(άσινο), μα(βί), κί(τρινο) με μαβί, κρε(μεζί), λι(νόν).

Τὰ σχέδια ταῦτα εἶναι βέβαιοι ὅτι προέρχονται ἀπὸ μεγάλην εἰκόνα.

Τὰ δύο πρῶτα φύλλα, ἐπὶ τῶν ὁποίων σφύζονται τὰ δύο κατὰ τὰ ἄκρα εἰκονίδια τοῦ φόνου τοῦ σκορπίου καὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, καθὼς καὶ τὰ ἐλάχιστα λείψανα τοῦ εἰς τὸ μέσον εὐρισκομένου, ὅπου ἡ σκηνὴ τοῦ φόνου τοῦ Λυαίου, κατελάμβανον ἀσφαλῶς τὴν μίαν τῶν στενῶν πλευρῶν τῆς εἰκόνας, τὴν ἄνω ἀναμφιβόλως, ὅπως θὰ ἴδωμεν.

Τὸ ἐπὶ τοῦ τρίτου φύλλου εἰκονίδιον, τὸ παριστάνον τὸν ἐπίσκοπον Κυπριανὸν λαμβάνοντα τὰ μάρμαρα, εὐρίσκετο ἀσφαλῶς εἰς τὴν κάτω στενὴν πλευρᾶν, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὸ δεύτερον σχέδιον Π, τὸ ὁποῖον ἀμέσως θὰ ἐξετάσωμεν καὶ ὅπου θὰ εὐρωμεν καὶ ἄλλα διαφωτιστικὰ στοιχεῖα διὰ τὴν ὅλην διάταξιν τῆς εἰκόνας.

Π. Φύλλον χάρτου ὄχι στιλπνοῦ (0,33×0,23 μ.), ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι σχεδιασμένα πέντε εἰκονίδια. Τούτων τὰ τρία (διαστ. ἐκάστου 0,10×0,08 μ.) καταλαμβάνουσι τὴν κάτω πλευρᾶν, τὰ δύο δὲ ἕτερα (διαστ. ἐκάστου 0,10×0,07 μ.) εὐρίσκονται εἰς τὸ κάτω μέρος τῶν ὀρθίων πλευρῶν. Τὰ πέντε ταῦτα εἰκονίδια περιέβαλλον τὴν κάτω πλευρᾶν καὶ τὸ κάτω μέρος τῶν δύο ὀρθίων τῆς εἰς τὸ κέντρον εὐρισκομένης παριστάσεως τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Ἡ κεντρικὴ ὅμως αὐτῆ εἰκῶν, ἡ παριστάνουσα τὸν μάρτυρα ἴσως ἔφιππον, δὲν ἔχει σχεδιασθῆ (Πίν. 28).

Αἱ παραστάσεις τῶν πέντε σφυζομένων εἰκονιδίων σχετίζονται μὲ θαύματα τοῦ Ἁγίου καὶ εἶναι αἱ ἑξῆς:

1) Ἄνω ἀριστερά: Ἡ διάσωσις τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸν λιμὸν¹ (Πίν. 29.1).

2) Ἄνω δεξιὰ: Ὁ Ἅγιος ἐμφανίζεται καθ' ὕπνου εἰς τὸν Λεόντιον καὶ τοῦ ἀπαγορεύει νὰ λάβῃ μέρος ἀπὸ τὸ λείψανόν του². Ὅτι περὶ τούτου πρόκειται, δεικνύει ἡ ἐπὶ τοῦ εἰληταρίου τοῦ Ἁγίου ἐπιγραφὴ: *τῆς ἐμῆς σοροῦ λεώντιε μὴ ψαύσης* (Πίν. 29.2).

Δ α μ α σ κ η ν ο ὕ Σ τ ο υ δ ῖ τ ο υ, Θ η σ α υ ρ ό ς, ἔκδ. Βενετίας 1805, 551 κ.ἑξ. Ἄνατόπωσις ἐν Κ. Δ ο ὕ κ ά κ η, Μέγας Συναξαριστής. Ὀκτώβριος, 433.

1. Βλ. Θ η σ α υ ρ ό ν, ἔνθ' ἄν. 552 κ.ἑξ. Δ ο υ κ ά κ η ν, ἔνθ' ἄν. 433 κ.ἑξ. Τὸ κείμενον τοῦ Νικητα Θεσσαλονίκης, ἔνθ' ἄν. 347, δὲν περιέχει τὰς λεπτομερείας, πού ἐκτίθενται εἰς τὸν Θησαυρὸν καὶ πού παριστάνονται εἰς τὸ εἰκονίδιον.

2. Βλ. Ν ι κ ή τ α ν Θ ε σ σ α λ ο ν ί κ η ς, ἔνθ' ἄν. 333, Θησαυρὸν, ἔνθ' ἄν. 550, Δουκάην, ἔνθ' ἄν. 431.

3) Τὸ κατὰ τὴν δεξιὰν κάτω γωνίαν εἰκονίδιον ἀποτελεῖ δεύτερον ἐπεισόδιον τῆς ἰδίας μὲ τὸ προηγούμενον διηγήσεως. Παριστάνει τὸν Λεόντιον κρατοῦντα κιβωτίδιον, τὸ ὁποῖον περιέχει χῶμα ἀπὸ τὸν τάφον τοῦ Ἁγίου, καθὼς καὶ τὸν δακτύλιον καὶ τὸ μανδήλιον τοῦ Μάρτυρος, καὶ διαβαίνοντα περὶ τὸν Δούναβιν¹. Ἔνω ἡ ἐπιγραφή :

σὺν τῇ κιβωτῷ καθ' ὕδωρ βηματίσας (Πίν. 30.1).

4) Τὸ εἰς τὸ μέσον τῆς κάτω πλευρᾶς εἰκονίδιον παριστάνει τὸν Ἁγιὸν σφύζοντα ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν τὸν ἐπίσκοπον Καρχηδόνης Κυπριανόν². Ἔνω ἡ ἐπιγραφή :

ἐπίσκοπος, ρύστην σε ταχὴν ἐξεύρε (Πίν. 30.2).

5) Τὸ κατὰ τὴν ἀριστερὰν τέλος γωνίαν εἰκονίδιον ἀποτελεῖ συνέχειαν τῆς περὶ τοῦ Κυπριανοῦ διηγήσεως. Τοῦτο παριστάνει τὴν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ἐξεύρεσιν μαρμάρων διὰ θαύματος τοῦ Ἁγίου πρὸς ἀποπεράτωσιν τοῦ εἰς τὴν Καρχηδόνα ἀνεγειρομένου ναοῦ του³. Ἔνω ἡ ἐπιγραφή :

[ναῦς ἦδε] τὰ μάρμαρα δώση σι θύτα⁴ (Πίν. 31.1-2).

Τὰ σχέδια τῶν εἰκονιδίων τούτων ἔχουσι γίνεαι διὰ μελάνης καὶ γραφίδος. Ὁ τεχνίτης ὅμως ἔχει προσθέσει καὶ δύο χρώματα : φαιὸν εἰς δύο τόνους καὶ ἐρυθρὸν κεραμόχρουν. Μὲ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔχουν δηλωθῆ ταῖς ἰσχυρῶς φωτιζόμενα μέρη τῆς εἰκόνας, κατὰ τρόπον ἐντελῶς συμβατικόν, περὶ τοῦ ὁποίου κάμνει λόγον ἡ Ἑρμηνεία τῶν ζωγραφῶν⁵.

Τέλος ἐπὶ τῶν σχεδίων ὑπάρχουν καὶ βραχυγραφίαι τῶν χρωμάτων τοῦ πρωτοτύπου αἱ ἐξῆς : *λι(νόν)*, *ἄχρ(α)*, *λά(κα)*, *πρ(άσινο)*, *χ(ρυσό)*, *μαβί*, *λυ(νόν)* ὁσὰν *μαβί*, *βαθί*, *κρε(μεζί)*, *κί(τρινο)*, *ἄσπ(ρο)*.

Ὅτι τὰ σχέδια Β. I καὶ II ἀντιγράφουν τὴν ἰδίαν εἰκόνα δύναται νὰ θεωρηθῆ ἀπολύτως βέβαιον. Ἄρκει, διὰ νὰ πεισθῆ τις περὶ τούτου, νὰ παραβάλλῃ τὴν ἐπὶ τοῦ φύλλου I. 3 παράστασιν τοῦ ἐπισκόπου Κυπριανοῦ λαμβάνοντος τὰ μάρμαρα (Πίν. 27.1) πρὸς τὸ εἰς τὴν ἀριστερὰν κάτω γωνίαν τοῦ φύλλου II εἰκονίδιον, ὅπου παριστάνεται ἡ ἰδία σκηνὴ ἐντελῶς ὁμοία (Πίν. 31.1). Τέλος καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ ἐπὶ τῶν δύο τούτων παραστάσεων σημειούμενα χρώματα καὶ ἡ ἐπιγραφή εἶναι ἀκριβῶς τὰ αὐτά.

1. Βλ. σ. 81, σημ. 2.

2. Νικίτας Θεσσαλονίκης, ἔνθ' ἄν. 341 κ.εξ. Θεσαυρός, ἔνθ' ἄν. 550 κ.εξ., Δουκάκης, ἔνθ' ἄν. 432.

3. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 80, σημ. 1.

4. Τὴν συμπλήρωσιν τῶν δύο πρώτων λέξεων ἐπιβάλλει ἡ ἐπιγραφή ἐπὶ τῆς ὁμοίας παραστάσεως εἰς τὸ φύλλον I, 3. Βλ. ἀνωτ., σ. 80.

5. Διονυσίου, Ἑρμηνεία, ἔνθ' ἄν. 9 κ.εξ. «...καὶ βάλε (εἰς τὸ ἀνθίβολον) καὶ τὰ λάμματα (δηλ. τὰ φῶτα) μὲ κοκκίην βαφὴν... ».

Ἐν τούτοις, ἂν καὶ τὰ σχέδια I καὶ II προέρχονται ἀναμφισβητήτως ἀπὸ τὸ ἴδιον πρότυπον, αἱ διαστάσεις τῶν εἰκονιδίων εἶναι διαφορετικά. Εἰς τὸ φύλλον II τὸ εἰκονίδιον τοῦ ἐπισκόπου παραλαμβάνοντος τὰ μάρμαρα εἶναι πολὺ μικροτέρων διαστάσεων ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχον τοῦ I. 3. Δύναται νὰ θεωρηθῆ, νομίζω, ἀπολύτως βέβαιον ὅτι τὰ ἐπὶ τοῦ φύλλου II εἰκονίδια ἔχουν σχεδιασθῆ ἑλευθέρως ἀπὸ ἀξιολογώτατον ἀγιογράφον, ὁ ὁποῖος ἐξετέλεσεν αὐτὰ εἰς κλίμακα μικροτέραν τοῦ πρωτοτύπου. Ἀσφαλῶς ὅμως δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιον καὶ μὲ τὰ σχέδια I. Ταῦτα θεωρῶ βέβαιον ὅτι ἔχουν ἀντιγραφῆ μηχανικῶς ἀπὸ τὸ πρωτότυπον καὶ διατηροῦν συνεπῶς τὰς διαστάσεις τῆς εἰκόνος. Εἰς τὸ συμπέρασμα αὐτὸ μὲ ὀδηγεῖ κυρίως τὸ βαθὺ καστανοκίτρινον χρῶμα καὶ ἡ ἀποσάθρωσις τοῦ χάρτου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου τὰ σχέδια ταῦτα. Τὸ χρῶμα αὐτὸ καὶ ἡ ἀποσάθρωσις δεικνύουν ὅτι ὁ χάρτης εἶχεν ἀλειφθῆ μὲ λινέλαιον (*μπεζίρι*), διὰ νὰ καταστῆ διαφανῆς καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἀντιγραφὴν τοῦ πρωτοτύπου ἐξ ἐπαφῆς. Τὴν μέθοδον αὐτὴν τῆς διὰ λινελαίου μεταβολῆς τοῦ κοινού χάρτου εἰς διαφανῆ καὶ τὴν χρησιμοποίησίν του διὰ τὴν ἀντιγραφὴν περιγράφει λεπτομερῶς ἡ Ἑρμηνεία τῶν ζωγράφων¹. Οὕτω δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ἐντελῶς βέβαιον ὅτι τὰ σχέδια I. 1 - 3 ἔχουν τὰς αὐτὰς ἀκριβῶς διαστάσεις μὲ τὸ πρωτότυπον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον προέρχονται. Ἄν θεωρήσωμεν βέβαιον, ὅπως νομίζω, ὅτι τὰ περὶ τὴν κεντρικὴν παράστασιν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἦσαν δώδεκα, ὅπως καὶ τὰ εἰς τὴν προηγουμένης ἐξετασθεῖσαν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν, κατὰ προσέγγισιν βεβαίως, τὰς διαστάσεις τοῦ πρωτοτύπου, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐγένοντο τὰ σχέδια I. 1 - 3. Οὕτω ἡ εἰκὼν θὰ εἶχε περίπου διαστάσεις $0,72 \times 0,52$ μ., θὰ ἦτο δηλαδὴ σχεδὸν ἰσομεγέθης πρὸς τὴν προηγουμένης ἐξετασθεῖσαν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου².

Ἄλλ' ἡ εἰκὼν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέρχονται τὰ σχέδια I καὶ II, ἦτο πράγματι ἔργον τοῦ Θεοδώρου Πουλᾶκη;

Τοῦτο θεωρῶ ἀπολύτως βέβαιον, βασιζόμενος ἐπὶ τῆς ἀναμφισβητήτου ὁμοιότητος, ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ ὠρισμένων μορφῶν τῶν σχεδίων αὐτῶν καὶ τῶν εὐρισκομένων ἐπὶ γνωστῶν καὶ ὑπογεγραμμένων εἰκόνων τοῦ ἀγιογράφου τούτου.

1. Ἐνθ' ἄν. 9.

2. Θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ ὑποτεθῆ ὅτι εἰς τὰς ὀρθὰς πλευρὰς ὑπῆρχον ὄχι πέντε ἀλλὰ τέσσαρα εἰκονίδια, ὅπως τοῦτο συμβαίνει μὲ τὴν εἰς τὸ Μουσεῖον Κερκύρας εἰκόνα τοῦ Πουλᾶκη, τὴν παριστάνουσαν τὸν Ἅγιον Νικόλαον. Βλ. ἀπεικόνισιν εἰς τὰ Πρακτικά τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1934 - 1936. Περίοδος Γ', τόμ. 3, Ἀθῆναι 1938, σ. 76, εἰκ. 10. Βλ. καὶ σ. 80. Τοῦτο ὅμως δέον ὀπωσδήποτε ν' ἀποκλεισθῆ, διότι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ εἰκὼν θὰ εἶχε περίπου διαστάσεις $0,53 \times 0,58$, σχῆμα δηλαδὴ σχεδὸν ἰσόπλευρον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι διόλου σύνηθες εἰς τὴν ὀρθόδοξον ζωγραφικὴν. Εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Κερκύρας, τῆς ὁποίας αἱ διαστάσεις εἶναι $0,53 \times 0,66$, αἱ κατὰ τὰς ὀρθὰς πλευρὰς παραστάσεις εἶναι ἐπιμηκέστεραι.

Πράγματι, ὁ Λεόντιος, κρατῶν τὸ κιβωτίδιον καὶ διαβαίνων τὸν Δούναβιν εἰς τὸ σχέδιον II (Πίν. 32.1) εἶναι πανομοιότυπος σχεδόν, ὡς πρὸς τὴν κίνησιν καὶ ὡς πρὸς τὸ ἔνδυμα, μὲ τὸν Ἰακώβ ἐπὶ μιᾶς τῶν εἰκόνων τοῦ Πουλάκη, πού ἀνήκον εἰς τὴν Συλλογὴν Sterbini, εὐρισκομένην ἄλλοτε εἰς τὴν Ρώμην¹ (Πίν. 32.2).

Στενοτέρω ἀκόμη εἶναι ἡ σχέσις τῶν σχεδίων τούτων μὲ τὰ ἔργα τοῦ Πουλάκη, ὡς πρὸς τὸν τύπον πού ἔχουν αἱ ἐπ' αὐτῶν ἀνδρικοὶ μορφαί. Ὅπως δηλαδὴ καὶ ἀλλαγῶ ἐσημείωσα, ὁ Πουλάκης διὰ τὰς ἀνδρικοὺς μορφάς, πού ζωγραφίζει εἰς τὰς εἰκόνας του, χρησιμοποιεῖ ὠρισμένον τύπον, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι ἀποδίδει αὐτὴν τὴν μορφήν τοῦ ἀγιογράφου². Ἰδιαιτέρον χαρακτηριστικὸν τῆς μορφῆς αὐτῆς, ἡ ὁποία εἰς τὰ ἔργα τοῦ Πουλάκη εἰκονίζεται εἰς ὅλας τὰς ἡλικίας, ἀπὸ τοῦ ἀμύστακος νεανίου μέχρι τοῦ γηραιοτάτου πρεσβύτου, εἶναι ἡ ἰδιόρρυθμος σχεδίασις τῶν μικρῶν ὀφθαλμῶν μὲ τὰ ἐξωγκωμμένα βλέφαρα (Πίν. 24.2-3, 27.2, 31.2). Τὸ ἐνταῦθα παρατηθέμενον τμήμα ἐκ τοῦ Ἐπιταφίου Θρήνου, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ μέρος μεγάλης συνθέσεως τοῦ Πουλάκη εἰκονογραφούσης τὴν περικοπὴν τῆς Λειτουργίας «*Ἐν τάφῳ σωματικῶς κ.λπ.*» καὶ ἀποκειμένης εἰς τὴν Συλλογὴν Λοβέρδου³ (Πίν. 32.3), μᾶς δίδει τὴν χαρακτηριστικὴν αὐτὴν μορφήν εἰς τρεῖς διαφόρους ἡλικίας. Ἄν παραβάλλῃ τις τὴν εἰς τὸ μέσον τοῦ τμήματος τούτου γεροντικὴν μορφήν τοῦ Ἰωσήφ ἀπὸ Ἀριμαθαίας κύπτοντος παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ Ἰησοῦ πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Κυπριανὸν εἰς τὸ κατὰ τὴν ἀριστερὰν κάτω γωνίαν τοῦ σχεδίου II εἰκονίδιον (Πίν. 31.2), θὰ παρατηρήσῃ χωρὶς δυσκολίαν τὰς ὑπαρχούσας πραγματικὰς ὁμοιότητας. Ἡ ἰδίᾳ κατασκευὴ τῶν ὀφθαλμῶν, ἡ ἰδίᾳ διάταξις τοῦ γενείου, ἡ ἰδίᾳ τέλος μορφή τῆς κόμης εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ ὑψηλοῦ μετώπου.

Ἄπὸ τὰς παρατηρήσεις αὐτάς, αἱ ὁποῖαι δὲν θὰ ἦτο δύσκολον νὰ πολλαπλασιασθοῦν, προκύπτει τὸ θετικόν, ὅπως νομίζω, συμπέρασμα ὅτι ἡ εἰκὼν, πού ἀντιγράφουν τὰ σχέδια I καὶ II, ἦτο ἀσφαλῶς ἔργον τοῦ Θεοδώρου Πουλάκη.

Τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἀποκτῶ μεγαλυτέραν σημασίαν, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονός ὅτι οὐδεμία, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, ἐκ τῶν γνωστῶν εἰκόνων τοῦ Πουλάκη παριστάνει τὸν Ἅγιον Δημήτριον μετὰ σκηνῶν τοῦ μαρτυρίου καὶ

1. Ἀπεικόνισις ἐν A. M u n o z, L'art byzantin à l'exposition de Grottaferrata, Rome 1906, σ. 48, εἰκ. 26. Περὶ τῶν τεσσάρων τούτων εἰκόνων, αἱ ὁποῖαι μετὰ τῶν ἰσαριθμῶν τῆς Συλλογῆς I. Καυταντζόγλου εἰς τὰς Ἀθήνας ἀπετέλουν ἀρχικῶς ἓνα πίνακα, βλ. A. E y γ γ ὀ π ο υ λ ο υ εἰς τὴν ΕΕΒΣ, 14, 1938, 201 κ.ἐξ. Πρβ. καὶ E y γ γ ὀ π ο υ λ ο υ, Σχεδιάσμα, 250.

2. Βλ. E y γ γ ὀ π ο υ λ ο υ εἰς τὴν ΕΕΒΣ, ἐνθ' ἄν. 202 κ.ἐξ.

3. Ἀπεικόνισις εἰς E y γ γ ὀ π ο υ λ ο υ, Σχεδιάσμα, πίν. 62, 2. Περιγραφή καὶ ἀνάλυσις αὐτόθι, 251 κ.ἐξ.

τῶν θαυμάτων του. Τὰ ἀνθίβολα, πού ἐδῶ ἐξητάσαμεν, εἶναι ἡ μόνη μαρτυρία ὅτι ὁ Πουλάκης, εἷς ἀπὸ τοὺς παραγωγικωτέρους, μετὰ ἴσως τὸν σύγχρονόν του Ἑμμανουήλ Τζάνε, ἀγιογράφους τοῦ 17^{ου} αἰῶνος, εἶχε δημιουργήσει ἰδίαν σύνθεσιν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου πλαισιουμένου με σκηνὰς ἀπὸ τὸ μαρτύριον καὶ τὰ θαύματά του.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω τέλους γενομένην ἐξέτασιν τῶν ἀντιβόλων, τῶν προερχομένων ἀπὸ δύο ἀπολεσθείσας ἴσως εἰκόνας τοῦ Πουλάκη, γίνεται φανερόν πόσον μεγάλη εἶναι ἡ σημασία τῶν παλαιῶν ἀγιογραφικῶν σχεδίων, εἷς τὰ ὁποῖα οὐδεμία σχεδὸν μέχρι τοῦδε ἐδόθη προσοχή καὶ πού ἡμέραν με τὴν ἡμέραν ἐξαφανίζονται. Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο νὰ γίνῃ, ὅσον εἶναι ἀκόμη καιρός, συστηματικὴ περισυλλογὴ καὶ διάσωσις τῶν πολυτίμων τούτων σχεδίων. Οὕτω θὰ καταστῆ δυνατόν νὰ πλουτισθοῦν αἱ μικραὶ συλλογαί, αἱ ὑπάρχουσαι εἷς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον καὶ εἷς τὸ Μουσεῖον Μπενάκη, ὥστε ν' ἀποβοῦν αὐταὶ ἀξιόλογον βοήθημα διὰ τοὺς ἀσχολουμένους με τὴν ὀρθόδοξον ἀγιογραφίαν τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν αἰῶνων.

Α. ΕΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

R É S U M É

VIEUX DESSINS D'APRÈS DEUX ICÔNES INCONNUES DU PEINTRE THEODORE POULAKIS (Pl. 22-32).

Ces dessins qui se trouvent à la possession de l'auteur sont des copies de deux icônes du peintre crétois Théodore Poulakis qui travailla au XVIIe siècle à Corfou et à Venise. L'une d'elles représentait St Jean l'Évangéliste et tout autour des scènes de sa vie et de ses miracles (Pl. 22-24). Une icône presque semblable dans l'église de l'Archevêché à Nicosie de Chypre^e signée par Poulakis et datée de 1672 nous permet de reconstituer celle qui fut le prototype de nos dessins (Pl. 25). L'icône dont proviennent les dessins ici étudiés portait les armes de la noble famille zantiote de Frangos, ce qui nous permet de conclure que le prototype inconnu ou peut-être perdu se trouvait très probablement dans quelque église de Zante appartenant à cette noble famille.

L'autre icône dont nous possédons deux dessins de dimensions différentes représentait St Démétrius encadré par des scènes de son martyre et de ses miracles (Pl. 26-31). Les similitudes frappantes qui existent entre certains détails de ces dessins et les œuvres signées de Poulakis nous permettent d'attribuer avec une certitude absolue à cet artiste le prototype des copies ici publiées. Ce prototype n'est pas connu. Peut-être il n'existe plus.

A. XYNGOPOULOS